

Наталія Шерепо

ФЕНОМЕН МЕРЕЖЕВОГО ПРОСТОРУ: ФІЛОСОФСЬКЕ ВИЗНАЧЕННЯ

У статті узагальнюється досвід теоретичних і прикладних досліджень у сфері аналізу феномену простору. Дослідження також присвячено осмисленню проблеми вивчення мережевих змін, що має важливе значення перш за все для вивчення форм соціальної дезорганізації, трансформації і аномії, коли утворюються нові реалії просторових характеристик.

Ключові слова: простір, мережа, суспільство, мережевий простір.

Sherepo N. Network space phenomenon: the philosophical definition

This article is a generalization of the experience of theoretical and applied research in the analysis of the phenomenon of space. This study also devoted to understanding aspects of the research of network changes that are important primarily for the study of forms of social disruption, transformation, and anomie, when creating new realities of the spatial characteristics.

Keywords: space, network, community, network space.

Шерепо Н. Феномен сетевого пространства: философское определение

В статье обобщается опыт теоретических и прикладных исследований в области анализа феномена пространства. Исследование также посвящено осмыслению проблемы исследования сетевых изменений, что имеет важное значение прежде всего для изучения форм социальной дезорганизации, трансформации и аномии, когда создаются новые реалии пространственных характеристик.

Ключевые слова: пространство, сеть, общество, сетевое пространство.

Сучасний світ – це світ глобального капіталізму, який пронизаний паутинням взаємно проникаючих мереж різноманітної природи.

Мережеві структури створюють нову соціально-філософську морфологію, тим самим створюються всесвітній інформаційно-фінансовий, ринково-інформаційний простори, міждержавні відносини власності маскуються під мережевою структурою.

Актуальність цього дослідження підкреслюють і зміни ціннісної класифікації соціального простору, де втрачається значення локальності місцевості, з'являються нові механізми транснаціональної соціальної інтеракції, які діють за мережевим принципом. Відбувається відмежування сучасного мережевого простору від простору географічного, чи то фізичного. Тим самим змінюється і класичне розуміння значення простору, оскільки тепер він долається миттєво, що надає йому нової мережевої особливості.

Взагалі, такий унікальний феномен як мережевий простір не залишився без уваги багатьох вчених, таких як М. Кастельс, Дж. Арквілі, Е. Масуди, Е. Тоффлер та ін. Вони розглянули цей феномен з різних позицій, зумовлених у більшій мірі специфікою якоїсь однієї галузі (біологія, генна інженерія, географія, соціологія, інформатика тощо), та поза їх увагою, на жаль, залишилася цілісна картина мережевого простору як феномену більшою мірою філософського значення. У своїй роботі ми зосередимо свою увагу саме на філософському визначенні феномену мережевого простору.

Першим, що слід сказати з цього приводу, це те, що сам феномен мережевого простору досить складне та багатогранне явище. Складність цього поняття зумовлена, насамперед, тим фактом, що утворене воно із двох досить різних та не менш складних за своєю природою понять: “простір” та “мережа”.

Що стосується категорії простору, зауважимо, що визначення цього поняття також специфічно залежить від галузі, в якій його розглядати. Наприклад, у фізиці простір неможна визначити поза матерією, а в соціальній теорії його неможливо визначити без посилань на соціальну практику.

Простір є загальною формою буття всіх матеріальних систем і процесів. Не існує об'єкта, який перебував би поза простором, як немає самого по собі, що існував би поза матерією. Абсолютного простору як нескінченної порожньої протяжності не існує. Всюди є різної форми матерія, а простір виступає як загальна властивість чи то атрибут матерії.

“Философский энциклопедический словарь” пояснює поняття простору так: “Простір – загальна форма існування матерії, а саме форма координації матеріальних об'єктів і явищ. Простір є всезагальна форма співіснування тіл [11, с. 392]”. Інший “Философский энциклопедический словарь” (1989) тлумачить простір як “один із найважливіших атрибутів матерії. Простір є форма буття матерії, яка характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємо-

дію елементів у всіх матеріальних системах” [12, с. 519]. Принципово різними у трактуванні простору в історії філософії виступали підходи, які постулювали його як: а) таку форму буття, що повністю автономна від тих явищ і речових систем, які в ній існують; б) такий порядок природно-соціальних систем, який задається їхньою взаємодією й обумовлений їхньою природою і характером [9, с. 804].

Розглядаючи загальні властивості простору, зауважимо, що до них належить перш за все протяжність, яка означає рядопокладання і співіснування різних елементів (точок, відрізків, об’ємів тощо), можливість додавання до кожного даного елемента деякого наступного елемента або можливість зменшення числа елементів. Також простору притаманна зв’язність, яка виявляється як у характері переміщення тіл, так і у розповсюдженні фізичних впливів через різні поля (електромагнітне, гравітаційне, ядерне) у вигляді близькодії у передачі матерії і енергії. Зв’язність означає відсутність якихось “розривів” у просторі і порушення близькодії у розповсюдженні матеріальних впливів у полях. Разом з тим простору притаманна відносна перервність, що виявляється у розподільному існуванні матеріальних об’єктів і систем, які мають певні розміри і межі, у існуванні різних структурних рівнів матерії з різними просторовими відносинами.

Загальною властивістю простору є також тривимірність, яка пов’язана із структурністю систем та їх рухом, адже всі матеріальні процеси і взаємодії реалізуються лише у просторі трьох вимірів. В одномірному або двомірному просторі (лінія, площина) не могли б відбуватися взаємодії речовини і поля. Абстрактні багатомірні простори у сучасній математиці і фізиці утворюються шляхом додавання до трьох просторових координат і інших параметрів, врахування взаємного зв’язку і змін яких необхідне для досконалого дослідження процесів. Проте не потрібно ототожнювати ці концептуальні простори з реальним простором, оскільки перші з них вводяться як засіб опису систем, а другий завжди тривимірний і характеризує протяжність і структурність матерії, співіснування і взаємодію елементів у різних системах.

Щодо простору як атрибуту матерії, то йому притаманні такі властивості: протяжність; тримірність; зв’язність та неперервність разом з відносною перервністю; симетричність; взаємодія загального й особливого. Ці абстрактні властивості простору є найбільш загальними.

Уявлення людей про простір на перших етапах людської історії було зумовлене не тільки специфікою життєдіяльності (збирання, полювання, землеробство), а й містичними і релігійними уявленнями.

Пізніше поділ праці, утворення міст, поява товарного виробництва спонукали нові ідеї про простір (великий інтерес до чужих територій, спроби створення об'єднаних імперій). В умовах панування уявлення про нерозривний зв'язок простору і Бога як кару розглядали просторову трансформацію, тобто переселення повсталого народу або, навпаки, переселення самого Бога.

Сучасний погляд на поняття простору запозичений ще з давньої міфології (Вавилон, Єгипет, Шумер, Індія). В той час все соціальне і природне виступало єдиним цілим, а тому поділ племені на групи визначав розподіл простору. Міфологічні уявлення були пов'язані з тим, що під охороною духів предків знаходилась територія племені, а весь простір за цими межами був злим і жахливим. Думки про властивості простору в ті часи були такими: простір є неперервний, багатозв'язковий, а пізніше він усвідомлюється як багатослоїстний (верхній рівень – світ сакральних персонажів, середній – світ людей, нижчий – світ мертвих).

Історично склались два підходи до вивчення простору. Перший – субстанціональна концепція. Простір уявляється тут як щось самостійно існуюче поряд з матерією, як її порожня місткість. Першим цей погляд на простір висловив Демокрит, наголошуючи, що існують атоми і порожнеча, а свій розвиток і завершення субстанціональна концепція одержала у Ньютона й у класичній фізиці в цілому.

Другий підхід до вивчення простору – реляційна концепція. Розмито вона була сформульована ще Аристотелем, але вперше з усією чіткістю сформувалась у Г. Лейбніца. З точки зору цієї концепції, простір – форма існування матеріальних об'єктів, що визначає співіснування об'єктів. Реляційна концепція у філософському плані була прийнята і розвинута діалектичним матеріалізмом, а у природничо-науковому плані – релятивістською фізикою і у наш час найбільш повно відповідає рівню розвитку природознавства.

Визначення поняття простору подається в оригінальному трактуванні різних філософів, починаючи від епохи античності, середньовіччя і особливо ґрунтовно досліджується філософами Нового часу та сучасною філософією.

Деякі такі стародавні філософи, як Демокрит та Епікур, розглядали простір як однорідну, нескінчену, нерухому порожнечу, заповнену атомами, субстанціями.

Важливе значення у вивченні простору як філософської категорії мав атомізм Левкіппа – Демокріта. Простір елеатів складався із атомів та порожнечі [10, с. 496]. До цієї концепції повернувся вже у Новий

час І. Ньютон, який досліджував у “порожньому” просторі механізм взаємодії тіл. На думку М. Д. Ахундова атомістичне вчення Левкіппа і Демокріта було розвинуто як синтетична доктрина, в якій отримують дальший розвиток математичний атомізм, раціональні тенденції піфагореїзму, динамізм Геракліта, доктрина порожнього простору, множинність Анаксагора, але все це при врахуванні критичних аргументів елеатів.

Більш глибокої розробки проблема простору набула у вченнях Платона та Аристотеля, які розглядали цю категорію в контексті співвідношення загального та одиничного, статусу існування “ідей” тощо. Насамперед переосмислюється зміст і структура простору. Так, у Платона простір – це декілька “шарів” буття різної досконалості. Під шарами розуміється таке: сфера нерухомих зірок, сфера руху планет та нижчий шар земних умов.

В період античності великий внесок у розвиток філософської думки про простір зробив Аристотель, який розробив субстанційну концепцію простору, яка, своєю чергою, мала великий вплив і на середньовічну філософію. Він знайшов у просторі “природні місця”, куди з необхідністю рухаються речі, а це, відповідно, зумовлює порядок у всьому світі [10, с. 691].

Відтак, для Аристотеля простір виступає як певний результат відносин предметів матеріального світу. Простір розуміється ним “як об’єктивна категорія, як властивість природних речей [2, с. 116]”.

Що стосується епохи Відродження, а також перехід до Нового часу (XV-XVII ст.), то в цей час простір уявляли однорідною і нескінченною протяжністю. Проте зазначимо, що найбільш глибокий розвиток теорія простору в цей час набуває в концепції І. Ньютона.

Класична механіка Ньютона привела до відриву простору від матерії, руху та часу. В його концепції абсолютний простір пояснюється як нескінченна протяжність, що містить у собі всю матерію і не залежить від матеріальних процесів. В той же час простір розглядався тут як порожнеча, субстанція, в якій виникають всі тіла.

Ньютон розрізняв абсолютний та відносний простори. Абсолютний простір залишається завжди однаковим і нерухомим, він є поняттям абстрактно-теоретичним. Для вимірювання конкретних об’єктів Ньютон вживає поняття відносного простору, під яким розуміється міра тривалості.

Іншу концепцію простору розвивав сучасник І. Ньютона В. Лейбніц, який вважав, що треба це питання пов’язувати з буттям рухомих одиниць, які відтворюють у собі весь всесвіт. Ця концепція набула на-

зви релятивної. Простір тут виступає як порядок існування. Релятивна концепція простору Лейбніца не дістала такого поширення, як концепція І. Ньютона. Водночас вона показала можливості релятивного підходу до простору, які більш детально розкрила вже сучасна наука.

Значним етапом у вивченні властивостей простору в історії філософії була також концепція І. Канта, який включив категорії простору до апіорного механізму пізнавального процесу. Він визначав простір як форму свідомості. Тобто це апіорне уявлення, яке знаходиться в основі всіх зовнішніх споглядань. Кант у своїй концепції намагався змодельювати функції простору, виходячи з людської діяльності.

Наступним значним кроком у розробці дослідження простору як філософської категорії є концепція Гегеля. Перш за все, заслуга Гегеля полягає у розвитку діалектичної концепції простору. Таким чином, за визначенням Гегеля простір – це матеріалізація праці чи то практики в предметах.

Езотерична філософія розуміє простір як вічну, завжди суцю Причину всього. Він також являє собою єдину світову енергію.

Розвиток науки у ХХ ст. розкрив нові аспекти залежності простору від матеріальних процесів. Простір виявився не абсолютною величиною, а відносною. Простір має той самий сенс, що, наприклад, і швидкість тіла, яка не абсолютна, а відносна. Таким чином, спеціальна теорія відносності виявила нерозривний зв'язок простору від руху матеріальних об'єктів.

Свою чергою, А. Ейнштейн довів, що в разі знищення всіх матеріальних речей зник би і простір. Загальна теорія відносності виявила фізичний зв'язок між розподіленням матеріальних мас і простору. Ця теорія показала, що у Всесвіті, залежно від розподілу мас, можуть реалізовуватися різні геометрії простору.

Сучасна фізика та загальна теорія відносності підтвердили і думку про те, що простір – не самостійна сутність, а форма існування матерії. Важливі висновки одержані також у квантовій механіці, в якій висувається гіпотеза квантування простору. А це, відповідно, викликало у певної частини фізиків тенденції до заперечення загальності простору. Насправді ж зникає не простір, а певна межа наших знань про нього.

Отже, простір як філософська категорія більшою мірою є іманентною формою матерії, що рухається, а також він є формою координації співіснуючих матеріальних об'єктів. Він являється формою буття матерії, яка характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів в усіх матеріальних системах. Простір як такий

є фундаментальним матеріальним виміром всього людського життя.

Що стосується соціального простору, то він вписаний у простір біосфери і космосу, проте наділений людським сенсом. Під соціальним простором розуміється складне системне ціле, яке має специфічну просторову архітектоніку і включає як взаємодіючі структурні компоненти предметний світ, який створює і відновлює діяльність людей, самої людини, її ставлення до інших людей і свідомість, що регулює її діяльність.

Інколи соціальному простору надають дещо вужчий смисл. Наприклад, російський філософ П. Сорокін розуміє під цим значенням людей з їх соціальними зв'язками. Місце індивіда в цьому випадку визначається соціальними координатами, тобто сукупністю зв'язків з усіма групами населення як соціального простору і всередині кожної із цих груп.

У будь-якому разі, розглядаючи простір з позиції соціальності, можемо сказати, що в цьому випадку простір є вираженням суспільства. Оскільки наші суспільства піддаються структурній трансформації, можна припустити, що в сучасних реаліях виникають нові просторові форми.

В сучасних умовах простір здебільшого розглядається з позиції його комунікативних властивостей. Комунікаційний простір – це простір, що з'єднує членів комунікації. Він вимірюється не фізичними мірками, а кількістю дій і часу, які необхідні учасникам комунікації для того, щоб досягнути один одного. Варто також зауважити, що традиційний комунікаційний простір був розрідженим, а ключовою характеристикою нового комунікаційного простору стає його щільність, яка, своєю чергою, визначається тим, який обсяг комунікації приходить на одиницю комунікаційного простору. Зникає просторова межа між близьким і далеким, локальним і глобальним.

Отже, первинним у пізнанні простору постає якість тих суспільства, епохи чи формації, в межах яких іде процес цього пізнання.

Таким чином, прогресивний розвиток суспільства нерозривно пов'язаний з розкриттям властивостей, функцій та різних форм простору. Спробуємо, все ж таки, простежити зміну основних характеристик простору залежно від періоду історії людства.

Первісність (близько 2,5 – 2,8 млн. років тому) – виникнення цивілізації і державності). Характеристики простору: нерозривність з Богом; нерухомість; довжина і розташування.

Серед представників, що надавали простору саме ці характеристики були: Дж. Фрезер, Ж. Гобіно, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Спрос.

Стародавній світ (близько XIII до н. е. – IV н. е.). Характеристики простору: протяжність; синтетичність; динаміка; множинність; нерозривність з матеріальним світом; однорідність; нескінченність; нерухомість; неперервність; багатозв'язковість; багатослоїстність; універсальність; незалежність; тримірність.

Серед представників, що надавали простору саме ці характеристики, були:

Епікур, Піфагор, Демокріт, Левкіпп, Піррон, Зенон, Анаксімен, Анаксагор, Анаксимандр, Геракліт, Сократ, Платон, Аристотель, Г. Лейбніц.

Середні віки (V ст. н. е. – початок XV ст.). Характеристики простору: рівноправність напрямів; протяжність; відносна перервність (інколи переклад російського терміна “перерывность” зустрічається як “переривчастість”).

Серед представників, що надавали простору саме ці характеристики, були:

Ф. Аквінський, Св. Августин, Амвросій, Пілліус.

Відродження (XV ст. – XVII ст.). Характеристики простору: однорідність; нескінченність; протяжність; нерухомість; зв'язність; однорідність; симетричність.

Серед представників, що надавали простору саме ці характеристики, були:

Я. ван Ейк, Т. Мор, М. Лютер, П. делла Мірандала, М. Кузанський.

Новий час (XVII ст. – початок XIX ст.). Характеристики простору: протяжність; абсолютна самостійність; самодостатність існування; нерухомість; вічність; нерозривність; безперервність; дискретність; абсолютність; структурність; загальність; об'єктивність.

Серед представників, що надавали простору саме ці характеристики, були:

Ньютон, Кант, Гегель, Е. Андерхілл, Л. Шестовий.

Новітня історія (XIX – XX ст.). Характеристики простору: протяжність; розрідженість; відкритість; відносність; ізотропність; тривимірність; зв'язок з рухом; взаємодія загального і одиничного.

Серед представників, що надавали простору саме ці характеристики, були:

К. Апель, А. Енштейн, Дж. Арквіллі.

Сучасний період (XXI ст.). Характеристики простору: відкритість; комунікаційність; багатовимірність; гнучкість; чотирьохвимірність; ієрархічність, біфуркація; динамічність.

Серед представників, що надавали простору саме ці характеристики, були:

М. Кастельс, Д. Белл, Т. Стоуньєр, А. Турен, У. Дайзард, Е. Тоффлер, А. Чухно, А. Колодюк, Е. Масуда.

Як бачимо, сучасний період розвитку людства, чи то перехід до мережевого суспільства, характеризує мережевий простір як самостійно існуючий феномен, що наділений певними, притаманними тільки йому новими якостями. Зокрема: відкритістю, динамічністю, багатомірністю тощо.

На жаль, незважаючи на виявлене різноманіття підходів у вивченні мережевого простору, ці дослідження не створили достатнього емпіричного матеріалу, без якого неможливі обумовлені соціологічні та філософські узагальнення.

За таких умов, враховуючи вплив сучасних реалій мережевих трансформацій на поняття простору загалом, виникає необхідність надати авторське визначення мережевого простору як такого.

Говорячи про мережевий простір, ми маємо на увазі простір, в якому існують мережева взаємодія, при якому враховуються такі умови, як інформаційно-комунікаційне середовище, створення певної інфраструктури, організація форм спільної діяльності. Кожен її елемент самостійний і цінний чимось своїм, знаходиться в постійному розвитку. Повтори, копіювання при мережевій організації роботи знецінюються, а оригінальність, уява, здатність до творчості зростають. Змінюється зміст діяльності – змінюється і взаємодія.

У цьому середовищі взаємодія його елементів відбувається за рахунок використання інформаційних, інноваційних, методичних, кадрових чи будь-яких інших ресурсів. Ці ресурси можуть змінюватись під час взаємодії. Мережева взаємодія, на якій будується сам мережевий простір, можлива при певних умовах: спільна діяльність учасників мережі; спільний інформаційний простір; механізми, які створюють умови для мережевої взаємодії.

Отже, сьогодні простір трансформується під впливом інформаційно-технологічної парадигми і соціальних форм та процесів, викликаних, перш за все, плінним процесом історичних змін. Об'єктивний погляд на це питання говорить нам про те, що вивчення мережевого простору ще тільки-но починається. Та в подальшому, не виключено, що він здійснить певну експансію на весь навколишній світ.

Література:

1. Аршинов В. И. Методология сетевого мышления / В. И. Аршинов, Ю. А. Данилов, В. В. Тарасенко // Онтология и эпистемология синергетики. – М. : Socionet, 1997. – С. 101-118.

2. Ахундов М. Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы / М. Д. Ахундов. – М. : Наука, 1982. – 224 с.
3. Градосельская Г. В. Сетевые измерения в социологии: Учебное пособие / Г. В. Градосельская. – М. : Новый учебник, 2004. – 240 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура; [пер. с англ. О. И. Шкаратана] / М. Кастельс. – М. : ГУВШЕ, 2000. – 608 с.
5. Коноплицький С. М. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз: дис. кандидат соціол. наук: 22. 00. 01 / Коноплицький Сергій Михайлович. – К., 2006. – 154 с.
6. Майнцер К. Сложносистемное мышление: Материя, разум, человечество. Новый синтез / Клаус Майнцер. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 464 с.
7. Радаев В. В. Основные направления развития современной экономической социологии / В. В. Радаев // Экономическая социология: новые подходы к институциональному и сетевому анализу / сост. и науч. ред. В. В. Радаев, пер. М. С. Добряковой и др. – М. : РОССПЭН, 2002. – С. 3-18.
8. Назарчук А. В. Сетевое общество и его философское осмысление / А. В. Назарчук // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 61-75.
9. Новейший философский словарь / Сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. – Мн. : Книжный Дом. 2003. – 3-е изд., исправл. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
10. Пиркин А. Г. Философия: Учебник / А. Г. Пиркин. – 2-е изд. – М. : Гардарики, 2002. – 736 с.
11. Философская энциклопедия / Гл. ред. Ф. В. Константинов. – Т. 4. – М. : Советская энциклопедия, 1967. – 592 с.
12. Философский энциклопедический словарь / Ред. кол. : С. С. Аверинцев, Е. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.

Рецензент:** кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри управління та євроінтеграції Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова **Н. В. Крохмаль